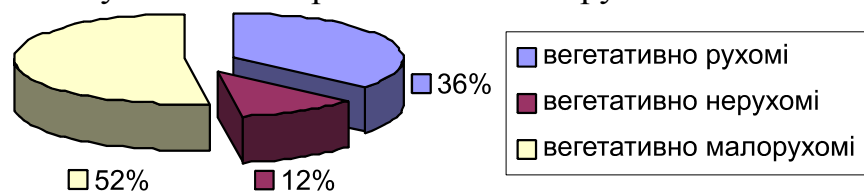

верхніх шарів ґрунту. Це *Juncus effusus* L., *J. tenuis* Willd., *Doronicum austriacum* Jasq., *Aposeris foetida* (L.) Less. та інші. Короткокореневищні рослини – *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott., *D. austriaca* Jasc., *D. carthusiana* (Vill.), *Symphytum cordatum* Waldst., *Mycelis muralis* (L.) Dumort., *Scrophularia nodosa*, *Agrostis tenuis* Sibth. та ін. – становлять 18.1 % (38 видів). Дерновинних пухкокущових полікарпічних трав є 15 видів (7.1 %): *Calamagrostis epigeos* (L.) Roth., *C. arundinaceae* (L.) Roth., *C. villosa* (Chaix), *Festuca ovina* L., *F. gigantea* (L.) Vill., *Carex sylvatica* Huds. та інші. Це переважно злаки та осоки, що розмножуються насінинами.

3. Вегетативно-нерухомі (стрижнекореневі, щільнокущові, одно- і дворічники). У флорі зрубів їх налічується 25 видів (12 %). Переважаючою деревною породою у цій групі є береза повисла (*Betula pentula* L.), що продукує багато насінин, які легко розносить вітер. Поява одно- і дворічників зумовлена значним антропогенним впливом та відкритим освітленим екотипом зрубів. Це такі рудеральні види: *Chenopodium rubrum* L., *Atriplex prostrata* Voucher, *Geranium molle* L., *Lactuca serriola* L., *Impatiens parviflora* DC., *Galeopsis pubescens* Bess. Переважно ці рослини мають стрижневу кореневу систему і виступають піонерами заселення зрубів.

Рис. 1. Біоморфологічна структура флори зрубів за здатністю до вегетативного розмноження [2, 3]

Проведений аналіз життєвих форм рослин, що поселяються на зрубках, вказує на те, що порушені території на початкових стадіях свого відновлення заселяються вегетативно-рухомими (36 %) та малорухомими (52 %) групами рослин, які продукують багато насінин (рис. 1).

Література

1. **Восточноевропейские** леса: история в голоцене и современность: В 2 кн./ Центр по пробл. Экологии и продуктивности лесов. Отв. ред. О.В. Смирнова. – М.: Наука, 2004. – С. 479, 575.
2. **Карписонова Р.А.** Травянистые растения широколиственных лесов СССР: Эколого-флористическая и интродукционная характеристика. – М.: Наука, 1985. – 203 с.
3. **Карписонова Р.А.** Широколиственные леса Карпат как источник интродукции декоративных травянистых многолетников. – В кн.: Ботанико-географические районы СССР: Перспективы интродукции растений. – М.: Наука, 1974. – С. 92-96.
4. **Серебряков И.Г.** Экологическая морфология растений. – М.: Высш. шк., 1962. – 379 с.

УДК 591.5 + 630*907.13

Здобувач **М.М. Лушак**, доц. **І.В. Делеган**,
канд. с.-г. наук – **НЛТУ України**; ст. наук. співроб. **М.С. Гунчак**,
канд. біол. наук – **УкрНДІгірліс**

РИСЬ ЗВИЧАЙНА (LYNX [FELIS] LYNX LINNAEUS, 1758) У КАРПАТАХ

Показано морфологічні особливості та наведено дані щодо динаміки зміни чисельності рисі у Карпатах за період з 1970 до 2005 р.

Ключові слова: рись, морфологічні особливості, динаміка чисельності.

*Competitor M.M. Lushchak; doc. I.V. Delehan – NUFWT of Ukraine;
Senior scientific employee M.S. Gunchak – Ukr NDI Girlis*

Lynx (Lynx [Felis] lynx Linnaeus, 1758) in Carpathian

Lynx description in Carpathians and comparison lynx characteristics, Dynamic of the lynx quantity is analyzed from 1970 to 2005.

Keywords: lynx, morphologic parameters, quantity dynamic.

Незважаючи на те, що рись звичайна є об'єктом зацікавлення низки міжнародних угод та одним з ключових видів для класифікації території, пропонуваніх Євросоюзом у рамках опрацьовуваної мережі NATURA 2000, в Україні, й зокрема у Карпатах, вид залишається недостатньо вивченим [1-6]. Мета цієї роботи – з'ясувати морфологічні особливості рисі у Карпатах, а також проаналізувати зібрані дані, щодо динаміки зміни чисельності поголів'я рисі упродовж останніх десятиліть. Дослідження проводили за загальноприйнятими методами на теренах Карпатської лісомисливської області [1, 2].

Рись зовні подібна до kota, але значно більша за нього, з коротким хвостом. Довжина тіла 85-130 см, хвоста – 11-25 см, висота в холці – 60-75 см, маса – 12-32 кг. Як типовий мешканець лісової зони, де багато снігу, має високі кінцівки з широкими лапами. Вуха на кінцях мають виразно помітні китиці (4-5 см). По боках голови розвинуті добре помітні бакенбарди. Хутро зверху брудно-рудувате з сіро-брудними плямами вздовж усієї верхньої частини тіла. Знизу хутро біле. Хвіст короткий, майже рівний довжині голови, кінцева третина його чорна. Самиця має три пари сосків. Статева кістка у самця вилоподібна, довжина 6-9 мм.

Череп видовжений порівняно з черепом kota і водночас опуклий у міжочній частині. Підочні отвори невеликі, розташовані майже вертикально. Кондилобазальна довжина черепа – 12,0-16,9 см.

Зубна формула: $I\ 3/3, C\ 1/1, PM\ 2/2, M\ 1/1$ – всього 28 зубів. Крайні верхні різці (I^3) значно більші, ніж внутрішні. У задньому відділі першого справжнього кутнього зуба нижньої щелепи є, крім двох основних верхівок, ще додаткова третя верхівка. Череп молоді особи відрізняється коротшим лицьовим відділом, крутіше спадаючим від лоба профілем, більш видовженим і широким мозковим відділом, слабо розвинутими заочними відростками та виличними дугами [5].

Ще в XIX ст. ареал рисі охоплював майже усі країни Європи, проте уже на початку XX ст. вид зник з території багатьох країн, і ареал його поширення став розірваним, мозаїчним. Рись збереглася переважно в гірських районах, у межах заповідників і великих лісових масивів Ісландії, Норвегії, Франції, Польщі, Чехії, Словаччині, Румунії, Україні і на Балканах. В Азії ареал виду охоплює значні простори Малої Азії, Іран, Афганістан, Індію, Китай, Монголію, Тибет. На півночі межа поширення рисі проходить дещо південніше північної границі лісів, а на півдні – уздовж умовної лінії, що тягнеться від Карпат через Полісся, брянські ліси, Мордовію, Татарстан, Південний Урал, Алтай і далі на схід. В ареал рисі входять також Кавказ, Закавказзя і Середня Азія [6].

Територію України вид заселяє з часів неоліту (близько 4500 р. до н.е.), з'явившись з експансією листяних і змішаних лісів. До XIX ст. вид був поширений у Поліссі Лісостепу й лісах Степу. Протягом останніх 100 років ареал поширення виду зазнав істотних змін і у сучасності також має диз'юнктивний характер.

Як вид, характерний для корінних лісів, рись виявляє недостатню екологічну пластичність як у трофічному, так і в топичному аспектах, важко пристосовується до трансформованого середовища. Трапляється у Карпатах та Поліссі (Горгани, Свидовець, Черногора; в Центральному Поліссі вздовж кордону з Білоруссю, у зоні відселення Чорнобильської АЕС і в районі Поліського природного заповідника).

У Карпатах характеризується помітною приуроченістю до шпилькових лісів; піднімається на висоту до 1800 м. Надає перевагу схилам південної експозиції. Дуже часто займає ділянки природних перехідних зон між широколистяними та шпильковими лісами. Влітку досягає поясу криволісся та субальпійських луків, з появою снігу спускається у долини. Узимку у пошуках їжі може мандрувати на значні відстані (7-20 км). Під час міграцій переміщується майже завжди вздовж лісових масивів.

Для території Карпат шляхи міграцій майже не відомі, а у Поліссі його міграційні шляхи пролягають з території Білорусі в Україну [5]. Поселяється у мало приступних глухих лісах. Зазвичай, веде поодинокий спосіб життя (за винятком самиць з виводком). Для обох статей притаманна територіальність [5]. Індивідуальна ділянка самця становить 25-300 км², самиці – 10-150 км². Старий самець на своїй території має одну, зрідка – дві і більше дорослих самиць. Лігвища влаштовує у важко приступних місцях: серед боліт, у непрохідних лісових хащах, в розколинах скель, під навислими низько над землею кронами дерев, у прикореневих дуплах, серед сушняку, в норах лисиць і борсуків.

Парується в лютому – березні. Самиця раз на рік (квітень – травень) після 60-70 добової вагітності народжує 1-3 (зрідка 4) сліпих малят. Новонароджені мають масу 240-300 г. Зрячими стають на 12-16 добу. Лактація триває 2-3 місяці. Виводок тримається біля самиці до весни наступного року. Статевої зрілості досягають у 21-30 місяців. Тривалість життя – 16-18 (25) років. Живиться переважно оленеподібними (сарна, молодняк оленя, лося, свині дикої), а також зайцями, птахами, мишоподібними гризунами, мідцеподібними і падлиною. Корм може добувати протягом усієї доби. За один раз може з'їсти від 1,3 до 3,2 кг м'яса. Живе осіло доти, доки на ділянці є корм [5].

Як достатньо великий хижак, що знаходиться на вершині трофічної піраміди, рись може відігравати істотну роль в біогеоценозі, проте через низьку чисельність її вплив на популяції оленя, сарни, свині дикої, зайця та інших потенційних жертв, за винятком окремих локалітетів, незначний.

У Карпатах рись ніколи не була багаточисельною. Як свідчать результати анкетування працівників лісової охорони і мисливців (126 анкет), особи виду траплялися завжди рідко. Більшість зустрічей рисі приурочені до передгірських і гірських лісових масивів з пристигаючими та стиглими дерево-

станами й мінімальним фактором турбування. Певним підтвердженням низької чисельності рисі у Карпатах можуть служити дані обліку державної заготівлі хутровини. Так, в Івано-Франківській обл. у 1946-58 рр. у заготівельні контори здано всього 50 шкурок рисі, тобто по 4 шкурки на рік.

Можна припустити, що частина шкурок залишалася у власності мисливців, проте таке явище могло мати місце хіба що у рідкісних випадках, оскільки місцеве населення, зазвичай, не використовувало таке хутро, потребувало грошей, і до того ж було залякане безпідставними наклепами й переслідуваннями. Частка шкурок рисі від загальної кількості заготовлених шкурок зайця становила всього 0,0002 %, порівняно до шкурок лиса – 0,24 % і вовка – 0,6 %.

Динаміка зміни чисельності рисі у Карпатах упродовж останніх 35 років достатньо чітко простежується за даними офіційної мисливської статистики, наведеними в табл. 1.

Табл. 1. Динаміка зміни чисельності рисі у Карпатах за 1970-2005 рр.

Роки	Загальна чисельність, особин	в тому числі за адміністративними областями			
		Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька
1970	320	146	67	45	62
1971	425	190	95	40	100
1972	412	182	80	70	80
1973	476	250	66	70	90
1974	580	330	60	70	120
1975	614	330	80	80	124
1976	700	370	170	80	80
1977	685	380	175	80	50
1978	640	330	160	80	70
1979	430	150	150	80	50
1980	430	200	130	60	40
1981	531	280	141	70	40
1982	520	270	147	65	38
1983	530	275	152	65	38
1984	510	231	119	60	40
1985	490	265	143	40	42
1986	460	245	140	39	36
1987	470	267	108	55	40
1988	437	270	78	50	38
1989	417	275	50	56	36
1990	425	267	71	46	41
1991	410	269	63	40	38
1992	400	234	85	35	46
1993	342	204	70	34	34
1994	387	204	114	41	28
1995	320	144	106	39	31
1996	312	151	75	48	34
1997	297	138	76	49	34
1998	295	141	70	50	34
1999	310	144	76	52	38
2000	315	143	80	48	44
2001	312	140	72	52	48
2002	316	154	55	56	51
2003	333	149	63	61	60
2004	319	141	62	64	52
2005	316	138	68	60	50

Як видно з наведених у табл. 1 даних, чисельність рисі у Карпатах упродовж останніх 35 років залишається майже на одному рівні, за винятком окремих років. Зростання чисельності спостерігалось у Чернівецькій обл. до 1975 р., у Закарпатській та Івано-Франківській обл. – до 1977 р. Максимальна чисельність рисі у Карпатах зафіксована на рівні 700 особин у 1976 р., а мінімальна – 295 особин – у 1998 році. У Закарпатській обл. найбільше рисей (380 особин) обліковано у 1977 році, а найменше – 138 особин у 1997 та 2005 рр. Пік чисельності рисі припадає – в Івано-Франківській області (175 особин) на 1977 р., у Львівській (80 особин) на 1975-79 рр., в Чернівецькій (124 особини) – на 1975 р. Найменшу кількість особин виду зареєстровано в Івано-Франківській області (50 особин) у 1989 році, у Львівській – (39 особин) у 1986 і 1995 рр., в Чернівецькій (28 особини) у 1994 р.

За перший п'ятирічний період, впродовж 1970-74 рр., чисельність рисі у Карпатах збільшилася на 81,2 %, причому найбільш істотний приріст поголів'я – 126 % – простежувався у Закарпатській області, в Чернівецькій цей показник становив 93,5 %, у Львівській – 55,5 %, тоді як в Івано-Франківській обл. чисельність рисі зменшилася на 10,4 %. До кінця другого п'ятиріччя (1975-79 рр.) чисельність рисі у Карпатах зменшилася до 430 особин, тобто на 38,6 % від максимальної чисельності популяції у досліджуваній період. У першій половині 80-х років (1980-84 рр.) загальна чисельність рисі у Карпатах не перевищувала 531 особину (1981 р). Упродовж цього періоду чисельність рисі в регіоні зросла на 18,6 % за рахунок приросту поголів'я у Закарпатській обл., який становив 94,4 %. На теренах решти карпатських областей чисельність рисі зменшилася: у Львівській – на 25,0 %, в Івано-Франківській – на 20,7 % і в Чернівецькій – на 20,0 %. У другій половині 80-х років (1985-89 рр.) загальна чисельність рисі у Карпатах не перевищувала 470 особин (1987 р), що на 11,5 % менше, ніж у попередньому п'ятиріччі. Упродовж цього, четвертого п'ятиріччя, чисельність рисі в регіоні зменшилася на 18,3 %. Найбільш різке зменшення чисельності рисі спостерігалось в Івано-Франківській обл. – на 58,6 %. На теренах решти областей чисельність рисі зменшилася: у Закарпатській – на 5,5 %, у Львівській – на 6,7 % і в Чернівецькій – на 10,0 %. Тенденція до зменшення чисельності рисі у Карпатах збереглася і упродовж наступних – п'ятого і шостого п'ятиріч, тобто у першій і другій половинах 90-х рр. (1990-94 і 1995-99 роках), коли було обліковано від 342 особин у 1993 р. і 425 у 1990 р., а також від 295 особин у 1998 до 320 особин у 1995 рр. Загальний спад чисельності рисі в регіоні становив – 7,2 і 19,9 % відповідно. Збільшення чисельності рисі мало місце тільки в Івано-Франківській області (на 28 %), а в усіх інших областях регіону її поголів'я зменшилося: у Львівській на 26,8 %, у Закарпатській на 25,9 % і Чернівецькій на 22,3 %. На початку третього тисячоліття (2000-05 рр.) у карпатському регіоні пересічно нараховувалося 318 особин рисі. Упродовж цих шести років найменше рисей – 312 особин, обліковано у 2001 р., а найбільше – 333 особини – у 2003 р. За чисельністю рисі, упродовж останнього шестирічного періоду (2000-05 рр.) карпатські області розташовуються у такому порядку: Закарпатська (144 особини), Івано-Франківська (67 особин), Львівська (57 особин), Чернівецька (51 особина). Різниця між максимальною і міні-

мальною кількістю облікованих рисей у середньому становить 21 особину. Найбільше значення (25 особин) цей показник має в Івано-Франківській області, а в решті трьох областях становить 16 особин. За діапазоном зміни чисельності упродовж останніх шести років найбільш стабільною можна вважати закарпатську популяцію (11,1 %), а найбільш лабільною – Івано-Франківську популяцію (37,3 %) рисі. Львівська (28,1 %) і Чернівецька (31,4 %) популяції за цим показником у 2,5 та 2,8 раз, відповідно, поступаються Закарпатській популяції рисі. Відносно висока стабільність чисельності рисі у Закарпатській обл. може бути зумовлена наявністю значних площ корінних лісів, близьких до пралісового типу.

На загал, чисельність рисі, як одного з ключових видів для класифікації територій, пропонованих Євросоюзом у рамках опрацьовуваної мережі "NATURA 2000", на території Українських Карпат упродовж останніх 35 років залишається майже на одному рівні, за винятком окремих років. Зростання чисельності спостерігалось у Чернівецькій обл. до 1975 р., у Закарпатській та Івано-Франківській обл., до 1977 р. Максимальна чисельність рисі у Карпатах зафіксована на рівні 700 особин у 1976 р., а мінімальна – 295 особин, у 1998 році.

Унаслідок скорочення кормової бази, деградації місць перебування в результаті інтенсивної експлуатації та омолодження лісів і великого рекреаційного навантаження на них, осушування боліт, прокладання мережі доріг, поширення браконьєрства рись стала рідкісною твариною і потребує охорони. Вид занесено до Червоної книги України (1994), додатків до Бернської конвенції, а також до Європейського Червоного списку (1991). Необхідність ефективнішої охорони рисі й інших великих хижих в Європі підтверджується спеціальною програмою WWF "Large Carnivore Initiative for Europe" (Breitenmoser et al., 2000) і міжнародними угодами, зокрема Директивами щодо Охорони середовища.

Література

1. Бондаренко В.Д., Делеган І.В., Соловій І.П., Рудишин М.П. Облік диких тварин. Практичні рекомендації. – Львів: Фузія, 1989. – 67 с.
2. Бондаренко В.Д., Делеган І.В., Татаринів К.А. та ін.; Мисливствознавство. – К.: НМК ВО. – 1993. – 200 с.
3. Гунчак М.С. Стан популяцій диких копитних тварин у Карпатах// Великі ссавці Карпат. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2000. – С. 11.
4. Делеган І.В. Лісова зоологія. Безхребетні. – Львів: Поллі, 2003. – 472 с.
5. Делеган І.В., Делеган І.І., Делеган І.І. Біологія лісових птахів і звірів. – Львів: Поллі, 2005. – С. 442-445.
6. Козло П.Г. Звери. Животный мир Беларуси. – Минск: Беларуская енциклопедыя, 2003. – С. 253-262.

УДК 630*970.13

Д.Г. Очеретний – Вінницька обласна
станція юних натуралістів

ДО ПИТАННЯ ВПЛИВУ СУЦЬНОЛІСОСТІЧНИХ РУБАНЬ НА НАСЕЛЕННЯ ПТАХІВ ЛІСОСТАНІВ ПОДІЛЬСЬКОГО ПОБУЖЖЯ У ЗИМОВИЙ ПЕРІОД

Показано вплив рубань головного користування на структуру населення птахів стиглих грабово-дубових лісів Вінниччини у зимовий період.

Ключові слова: населення птахів, головні рубання, ліс.